

مدیریت ورزشی _ فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۵
دوره ۸، شماره ۱، ص: ۸۵-۶۹
تاریخ دریافت: ۹۳ / ۰۲ / ۲۱
تاریخ پذیرش: ۹۳ / ۰۴ / ۲۵

اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی

مهرعلی همتی‌نژاد^۱ - تریسی تیلور^۲ - محمدحسن قلی‌زاده^۳ - رسول فرجی^{۴*}

۱. استاد مدیریت ورزشی، دانشکده تربیت بدنی و علوم ورزشی دانشگاه گیلان، رشت، ایران ۲. استاد مدیریت ورزشی، دانشکده مدیریت دانشگاه تکنولوژی سیدنی، سیدنی، استرالیا ۳. دانشیار مدیریت مالی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه گیلان، رشت، ایران ۴. استادیار مدیریت ورزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران

چکیده

هدف این پژوهش شناسایی عوامل اصلی مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران و اولویت‌بندی آنها با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی جهت تصمیم‌گیری‌های آینده بود. در بخش کیفی پژوهش عامل‌های اصلی مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران طی دوازده مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با کارشناسان شناسایی شد. در بخش کمی نیز هفده کارشناس، پرسشنامه‌های AHP را تکمیل کرده و عامل‌های اصلی شناسایی شده در بخش کیفی پژوهش را به صورت دوبده‌و مقایسه کردند. چهار عامل زیرساختار، حفاظت فیزیکی ورزشگاه، برنامه‌ریزی و مدیریت مسابقه و نیز پرسنل و کارکنان به‌عنوان مهم‌ترین عامل‌های مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌ها شناسایی شدند. نتایج تحلیل سلسله‌مراتبی نشان داد عامل زیرساختار با وزن ۰/۴۶۰ بیشترین نقش را در امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران دارد. عامل‌های حفاظت فیزیکی ورزشگاه، برنامه‌ریزی و مدیریت مسابقه و نیز پرسنل و کارکنان به‌ترتیب با اوزان ۰/۲۰۴، ۰/۱۷۳ و ۰/۱۶۲ در اولویت‌های بعدی قرار گرفتند. می‌توان گفت عوامل متعددی بر ارتقای سطوح امنیت ورزشگاه‌های فوتبال تأثیر دارند، اما براساس یافته‌های این پژوهش سرمایه‌گذاری روی زیرساختارها و به‌ویژه طراحی و ساخت ورزشگاه و نیز فناوری به‌عنوان عوامل بسیار مهم و ضروری شناسایی شد که به‌منظور بهبود امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران باید به آنها توجه شود.

واژه‌های کلیدی

امنیت، تروریسم، ورزشگاه، هولیگان‌یسم، AHP.

مقدمه

تروریسم، هولیگانیسم و بی‌نظمی‌های جمعیت از مهم‌ترین ریسک‌های تهدیدکننده رویدادهای ورزشی‌اند (۳۰). وقوع این‌گونه حوادث ناگوار در میداين ورزشی برآیندی از کارکرد حوزه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه است (۱۶) و خاص یک کشور یا یک رشته ورزشی نیست و در بیشتر کشورهای جهان و تقریباً در همه رشته‌های ورزشی به‌وقوع می‌پیوندد (۲۶)، اما دامنه و تعدد آن در ورزش فوتبال بیش از سایر رشته‌های ورزشی است (۱۲).

حضور تعداد زیادی از افراد در ورزشگاه‌های فوتبال ممکن است بروز احساسات، هیجانات و واکنش‌های ناهنجار تماشاگران را در پی داشته باشد (۴۰،۱۴). از میان حوادث و ریسک‌های تهدیدکننده رویدادها و اماکن ورزشی، برخی محققان ایرانی به مطالعه هولیگانیسم، وندالیسم، خشونت و پرخاشگری و رفتارهای ناهنجار در بین تماشاگران فوتبال ایران (۲۲،۱۲،۴) و نیز ایمنی ورزشگاه‌ها (۱۹،۱۴،۳) پرداخته‌اند. با این حال، به‌نظر می‌رسد مسائل مربوط به تهدیدات تروریستی اماکن و ورزشگاه‌های ورزشی ایران کمتر مورد توجه محققان قرار گرفته است و در این زمینه خلأ پژوهشی^۱ وجود دارد. شناسایی عوامل مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌ها و اولویت‌بندی آنها امکان برنامه‌ریزی مؤثر برای پوشش ضعف‌ها و ارتقای سطح امنیت ورزشگاه‌های فوتبال را فراهم می‌کند. بر همین اساس، سؤال اصلی پژوهش حاضر نیز این است که چه عواملی بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران تأثیر دارند و مهم‌ترین این عوامل کدام‌اند؟

بهبود سیستم امنیتی ورزشگاه‌ها، برگزاری مسابقات و بازی‌ها با حداقل ریسک را در پی خواهد داشت. کاهش ریسک رویدادهای ورزشی افزایش حضور تماشاگران در ورزشگاه‌ها، شانس به‌دست آوردن میزبانی رویدادهای بین‌المللی و همچنین افزایش استقبال تیم‌های خارجی برای حضور در انواع تورنمنت‌های داخل کشور را موجب خواهد شد. در همین زمینه، اصفهانی (۱۳۹۰) و اسدی، پورنقی، افتخاری و فلاحی (۱۳۹۴) بر اهمیت مقوله امنیت در توسعه گردشگری ورزشی تأکید کرده‌اند (۱،۲).

به‌طور کلی، امنیت به معنی نداشتن دلهره، رهایی از تهدید و هراس و وجود آرامش است (۲۰) و یکی از مهم‌ترین نیازهای انسانی است که در بسیاری از نظریه‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و مدیریت به آن اشاره شده است (۱۱). امنیت دارای حوزه‌های مختلفی بوده و یکی از

حوزه‌های آن، امنیت ورزشی است که به معنای برگزاری رویدادها و مسابقات ورزشی به دور از هر گونه خطر و تهدید و دلهره است و مدیریت امنیت ورزشی، ماهیت و گستره امنیت ورزشی و مسائل تهدیدکننده رویدادهای ورزشی مثل تروریسم و مسائل ازدحام جمعیت را مطالعه و بررسی می‌کند (۳۳). سی اسلک^۱ (۲۰۰۹) تأکید می‌کند که به دلیل تهدیدات امنیتی متعدد در اماکن و رویدادهای ورزشی، مدیران اماکن ورزشی باید عملیات امنیت روز مسابقه را بهبود بخشند (۲۳). بنا به توصیه سی اسلک، حال و گیاردیانو^۲ (۲۰۱۰)، بهتر است سازمان‌های ورزشی در برابر ریسک‌های تهدیدکننده ورزش، رویکرد مدیریت ریسک اتخاذ کنند که مهم‌ترین چالش در این زمینه شناسایی تهدیدات واقعی و نیز اقدامات مقابله‌ای مناسب در برابر ریسک‌هاست (۲۴).

نگرانی‌های مربوط به امنیت ورزشی به سال‌ها پیش و اغلب حادثه تروریستی المپیک ۱۹۷۲ مونیخ و همچنین خشونت تماشاگران در رقابت‌های مهم ورزشی در اواسط دهه ۱۹۷۰ برمی‌گردد. بعد از حوادث تروریستی یازده سپتامبر ۲۰۰۱ نیز کاملاً روشن شد که دست‌اندرکاران ورزشگاه‌ها و اماکن ورزشی بزرگ برای مقابله با حوادث تروریستی باید اقدامات تأمین امنیتی خود را بازبینی کنند (۳۶). خوشبختانه تاکنون در هیچ‌یک از ورزشگاه‌های فوتبال ایران وقوع حادثه تروریستی (ترورهای سیاسی سازماندهی شده همچون بمب‌گذاری) و یا تهدید مربوط به آن گزارش نشده است. اما این امر نباید موجب کم‌توجهی دست‌اندرکاران به این موضوع شود. در سال ۲۰۰۴، ورزشگاه ملنیوم^۳ انگلستان، به دلیل شهرت و وجهه بین‌المللی آن مورد تهدید تروریست‌ها قرار گرفت. در همین سال، در جریان مسابقه فوتبال بین تیم‌های لیورپول و منچستر یونایتد، احتمال حمله تروریستی گزارش شد که این حمله با دخالت نیروهای امنیتی خنثی شد. در سال ۲۰۰۷ نیز پلیس انگلستان اعلام کرد که ورزشگاه استانلی پارک^۴ تیم لیورپول می‌تواند جزء اهداف تروریست‌ها باشد (۲۹).

با توجه به گسترش تروریسم در جهان و نیز فعالیت برخی گروهک‌های تروریستی در ایران، همواره باید به مسئله تروریسم به‌طور جدی نگریت و با توجه به حضور جمعیت بسیار زیاد در ورزشگاه‌های فوتبال ایران، در جریان مسابقات فوتبال کشور، به‌ویژه مسابقات مربوط به تیم‌های پرتعداد، همواره باید این ذهنیت وجود داشته باشد که ورزشگاه‌های فوتبال در روزهای برگزاری مسابقات می‌توانند جزء

1. Thomas & Cieslak
2. Cieslak, Hall & Giardino
3. Millennium
4. Stanley Park

اهداف تروریست‌ها باشند و بنابراین اتخاذ تدابیر و راهکارهای پیشگیرانه از سوی مسئولان برگزاری مسابقات ضروری به نظر می‌رسد.

در کنار تروریسم، خشونت هواداران و فعالیت‌های هولیگانی از دیگر نگرانی‌های سازمان‌های ورزشی و مدیران اماکن ورزشی است (۳۰). در ایران نیز، مانند سایر کشورهای دنیا، در دو دهه اخیر کنش‌هایی از سوی حاضران در میدان‌های ورزشی، به‌ویژه تماشاگران مسابقات فوتبال سر زده است که می‌توان از آنها تحت عنوان رفتارهای تخریبی و آشوبگرانه یا هولیگانی یاد کرد. این اقدامات از یک سو سطح امنیت اجتماعی را تقلیل می‌دهد و از سوی دیگر، پلیس و سازمان‌های دیگر را با چالش‌های امنیتی روبه‌رو می‌سازد (۴). پرتاب مواد محترقه در ورزشگاه فولادشهر اصفهان و مجروح شدن سرباز نیروی انتظامی (۶)، حادثه چاقوکشی در ورزشگاه تختی آبادان (۷)، شکستن بیش از ده هزار صندلی و تخریب سکوها توسط تماشاگران در جریان بازی تیم‌های تراکتورسازی و صبای قم در ورزشگاه یادگار امام (۸) تنها بخشی از حوادث گزارش شده در چند سال اخیر است. هرچند این‌گونه حوادث علاوه بر ورزشگاه‌های فوتبال کشور در اماکن ورزشی مربوط به سایر رشته‌های ورزشی نیز به‌دفعات مشاهده شده، تعدد آن در مسابقات فوتبال و به‌خصوص بازی‌های لیگ برتر بیشتر است. در همین زمینه، الهی و پورآقایی (۱۳۸۳) در پژوهش خود ورزشگاه‌های فوتبال ایران را از نظر برخی ملاحظات امنیتی بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که فقط ۲۹ درصد آنها وضعیت مطلوبی دارند (۳). به عقیده وثوقی و خسروی‌نژاد (۱۳۸۸)، سالانه میلیاردها تومان هزینه صرف ساخت و تجهیز و ورزشگاه‌های فوتبال ایران می‌شود، اما این ورزشگاه‌ها، با استانداردهای امنیتی بین‌المللی فاصله زیادی دارند (۲۲).

به‌طور کلی به نظر می‌رسد وقوع حوادث ناگوار در ورزشگاه‌های فوتبال حاکی از فضای ناامن این ورزشگاه‌ها برای تماشاگران، ورزشکاران، مربیان، داوران و سایر افراد حاضر در آنها باشد و مشاهده مکرر این حوادث نشان می‌دهد که در پیشگیری و کنترل آنها کاستی‌هایی وجود دارد (۴۰). بنابراین، در پژوهش حاضر سعی شده است مهم‌ترین عامل‌های مرتبط با امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران شناسایی و با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) اولویت‌بندی شوند. مدیران سازمان‌ها، رویدادها، اماکن و ورزشگاه‌های ورزشی و نیز نیروهای نظامی و انتظامی مسئول حفظ امنیت ورزشگاه‌ها می‌توانند از نتایج این پژوهش برای برنامه‌ریزی‌های آینده خود جهت ارتقای سطح امنیت ورزشگاه‌ها استفاده کنند. همچنین، استفاده از یافته‌های این پژوهش می‌تواند به دست‌اندرکاران و برگزارکنندگان مسابقات فوتبال

ایران و به‌ویژه سازمان لیگ و فدراسیون فوتبال ایران کمک کند تا هزینه‌های تأمین امنیت ورزشگاه‌های فوتبال را به‌طور مناسبی جهت‌دهی کنند.

روش‌شناسی

برای دستیابی به اهداف پژوهش از روش پژوهش ترکیبی^۱ استفاده شد. مرحله اول پژوهش (بخش کیفی) شامل دوازده مصاحبه رودرروی^۲ نیمه‌ساختاریافته با کارشناسان (یک کارشناس فوتبال، دو مدیر ورزشگاه فوتبال، پنج نفر از نیروهای امنیتی و چهار نفر از استادان دانشگاه) برای شناسایی عامل‌های مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران بود. نمونه‌گیری این مرحله هدفدار بود و از روش نمونه‌گیری گلوله برفی^۳ برای انتخاب هیأت مصاحبه استفاده شد. کارشناس فوتبال و نیز مدیران ورزشگاه شرکت‌کننده در این پژوهش از هیأت فوتبال استان گیلان انتخاب شدند. کارشناسان امنیتی پژوهش نیز از افسران ارشد یگان ویژه و نیروی انتظامی استان گیلان (مسئول تأمین امنیت ورزشگاه‌های فوتبال این استان در روز مسابقه) بودند.^۴ از میان استادان دانشگاهی نیز برخی از استادان دانشگاه گیلان که در زمینه مدیریت اماکن و رویدادهای ورزشی و مباحث مربوط به خشونت و پرخاشگری در ورزش متخصص بودند و در این زمینه تألیفاتی داشتند، در پژوهش شرکت کردند و مصاحبه شدند. در این مرحله یافته‌های مربوط به هفت مصاحبه دیگر با برخی از تماشاگران که جهت تماشای مسابقات فوتبال لیگ برتر ایران در ورزشگاه‌های فوتبال استان گیلان حضور داشتند و نیز مشاهدات مستقیم محقق در همین مسابقه‌ها، استفاده شد. در انتهای این مرحله عامل‌های اصلی مؤثر بر ارتقای امنیت ورزشگاه‌های فوتبال شناسایی شد و مورد تأیید کارشناسان پژوهش قرار گرفت. به‌علاوه، مدل مفهومی امنیت ورزشگاه‌های فوتبال طراحی (شکل ۱) و از کارشناسان خواسته شد نظرهای خود را در مورد مدل مفهومی ارائه دهند. در مرحله دوم پژوهش (مرحله کمی)، داده‌های کمی از طریق پرسشنامه AHP

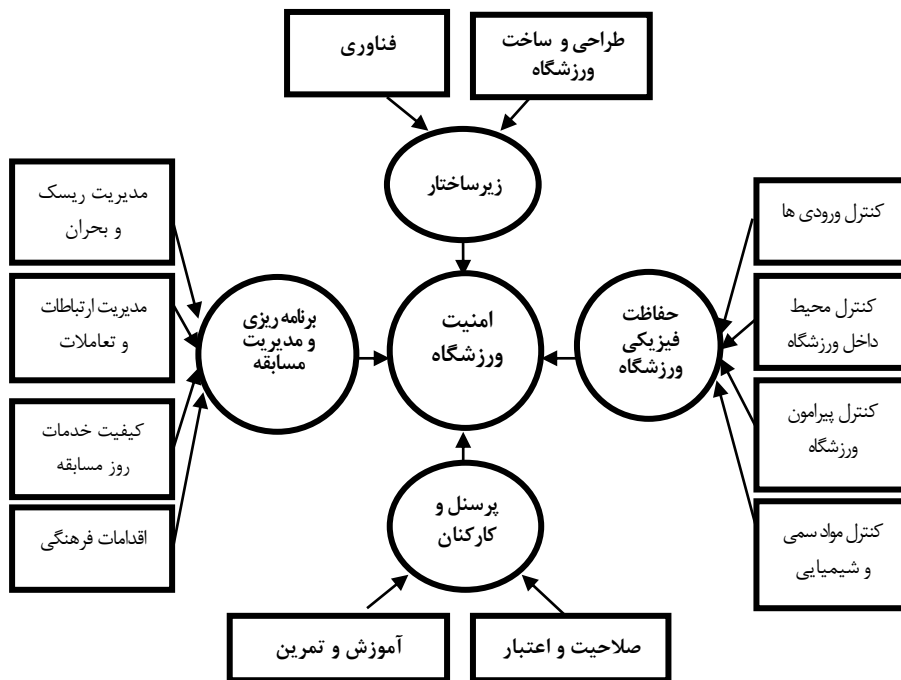
1. Mixed-method Protocol
2. Face to face
3. Snowball sampling technique

۴. شایان ذکر است که هیأت فوتبال استان گیلان با داشتن دو تیم در لیگ برتر فوتبال ایران و نیز چندین تیم در لیگ‌های دسته یک و دو ایران از جمله هیأت‌های فعال در زمینه برگزاری مسابقات فوتبال است و دربی این استان (مابین تیم‌های رشت و انزلی) همواره از جنجالی‌ترین بازی‌های لیگ فوتبال ایران بوده است. علاوه بر هیأت فوتبال، نیروی انتظامی و یگان ویژه استان گیلان نیز با چالش‌های بسیاری در زمینه تأمین امنیت رویدادهای ورزشی این استان مواجه بوده است و تجربیات بسیاری در این زمینه دارند.

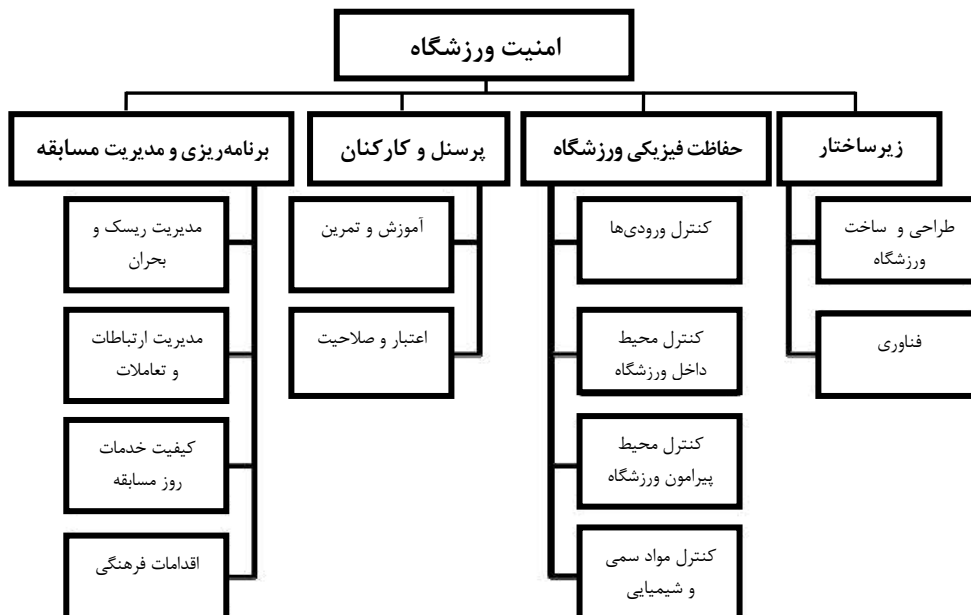
جهت وزن‌دهی و رتبه‌بندی عامل‌های اصلی مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال جمع‌آوری شد. در این مرحله، ۱۷ کارشناس خبره (پنج نفر از افسران ارشد یگان امداد و چهار نفر از افسران ارشد یگان ویژه استان گیلان، چهار نفر از دست‌اندرکاران و سازمان‌دهندگان مسابقات فوتبال در استان گیلان، دو نفر از مدیران ورزشگاه‌های فوتبال در استان گیلان و نیز دو نفر از استادان مدیریت ورزش دانشگاه گیلان) پرسشنامه را تکمیل کردند (فقط ۶ نفر از کارشناسان مرحله کیفی در مرحله دوم و کمی پژوهش حضور داشتند). در این مرحله نیز از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی برای انتخاب برخی کارشناسان استفاده شد. از شرکت‌کنندگان خواسته شد که عامل‌های اصلی شناسایی شده در مرحله کیفی را براساس میزان اهمیت و نقش آن در امنیت ورزشگاه به‌صورت دوجه‌دو (طیف ال‌ساعتی^۱) مقایسه کنند و امتیاز دهند. داده‌های جمع‌آوری شده در این مرحله با استفاده از نرم‌افزار Expert Choice نسخه ۱۱ تجزیه و تحلیل شدند.

یافته‌ها

یافته‌های بخش کیفی پژوهش نشان داد زیرساختار، حفاظت فیزیکی ورزشگاه، پرسنل و کارکنان و در نهایت برنامه‌ریزی و مدیریت مسابقه، چهار عامل اصلی مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران است (شکل ۱). برای عامل زیرساختار دو عامل فرعی تحت عنوان طراحی و ساخت ورزشگاه و نیز فناوری شناسایی شد. عامل حفاظت فیزیکی ورزشگاه شامل چهار عامل فرعی کنترل ورودی‌ها، کنترل محیط داخلی، کنترل محیط خارجی و نیز کنترل مواد سمی و شیمیایی ورزشگاه بود. در مورد عامل پرسنل و کارکنان دو عامل فرعی تحت عنوان بررسی صلاحیت و اعتبار پرسنل و نیز آموزش و تمرین آنها شناسایی شد. عامل برنامه‌ریزی و مدیریت مسابقه نیز شامل چهار عامل فرعی به نام‌های مدیریت ریسک و بحران، مدیریت ارتباطات، کیفیت خدمات روز مسابقه و نیز اقدامات فرهنگی بود (شکل ۱). در مرحله دوم پژوهش، داده‌های کمی در قالب پرسشنامه‌های AHP جمع‌آوری شده و براساس فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی جهت تعیین اولویت عامل‌ها تجزیه و تحلیل شد.

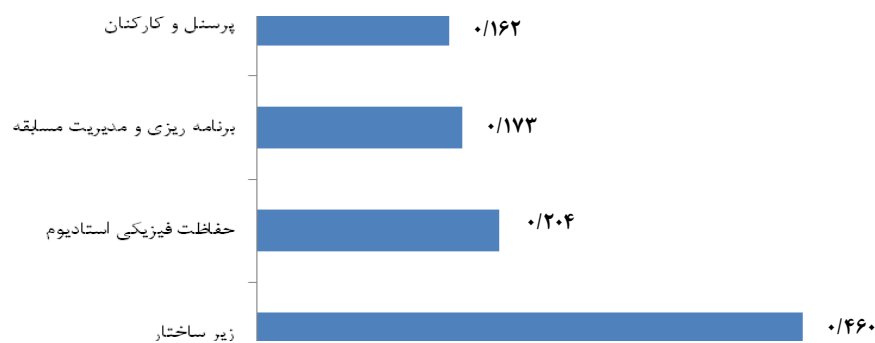

شکل ۱. عامل‌های اصلی و فرعی مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال

شکل ۲. درخت سلسله‌مراتبی عامل‌ها و زیرعامل‌های مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌ها

در درخت سلسله‌مراتب ارائه‌شده در شکل ۲، چهار عامل اصلی به‌همراه همهٔ عامل‌های فرعی مربوط به آنها ارائه شده است، اما هدف این پژوهش فقط اولویت‌بندی عامل‌های اصلی (سطح دوم نمودار در شکل ۲) بود و عامل‌های فرعی وارد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی نشدند. بنابراین، می‌توان گفت درخت سلسله‌مراتبی پژوهش حاضر فقط شامل بخش «امنیت ورزشگاه» به‌عنوان هدف و عامل‌های «زیرساختار»، «حفاظت فیزیکی ورزشگاه»، «پرسنل و کارکنان» و در نهایت «برنامه‌ریزی و مدیریت مسابقه» به‌عنوان شاخص است (شکل ۲). خروجی نرم‌افزار Expert Choice در شکل ۳، که حاصل مقایسهٔ دوبه‌دوی چهار شاخص اصلی با یکدیگر براساس نظر کارشناسان است، نشان می‌دهد عامل زیرساختار با وزن ۰/۴۶۰ مهم‌ترین نقش را در تأمین امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایفا می‌کند. حفاظت فیزیکی ورزشگاه با وزن ۰/۲۰۴ پس از عامل زیرساختار در اولویت دوم قرار گرفت (شکل ۳). عامل‌های برنامه‌ریزی و مدیریت مسابقه و پرسنل و کارکنان به‌ترتیب با وزن‌های ۰/۱۷۳ و ۰/۱۶۲، اولویت‌های سوم و چهارم را داشتند.

شکل ۳. نتایج نهایی فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی جهت اولویت‌بندی عامل‌های مؤثر بر امنیت

در فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی، نرخ ناسازگاری برابر با ۰/۰۵ به‌دست آمد و چون این مقدار کمتر از ۰/۱ است، قابل قبول بوده و نیازی به رفع ناسازگاری نیست. شایان ذکر است که یکی از مراحل تحلیل سلسله‌مراتبی تحلیل حساسیت است که برای سنجش حساسیت جایگزین‌ها^۱ نسبت به تغییر اولویت معیارها استفاده می‌شود. با

1. Alternative

توجه به اینکه در پژوهش حاضر جایگزینی مدنظر نبود و هدف اصلی مقایسه و اولویت‌بندی چهار عامل اصلی مؤثر بر امنیت ورزشگاه (معیارها) بود، بنابراین مرحله تحلیل حساسیت قابل انجام نبود.

بحث و نتیجه‌گیری

ورزشگاه‌های فوتبال ایران هر ساله میزبان صدها هزار تماشاگر جهت تماشای بازی‌های لیگ برتر فوتبال ایران هستند. براساس گزارش سازمان لیگ فوتبال ایران حدود ۳/۷ میلیون نفر برای تماشای رقابت‌های فوتبال لیگ یازدهم (۸۷-۱۳۸۶) در ورزشگاه‌های فوتبال ایران حضور داشته‌اند (۲۱). بنابراین، فراهم کردن محیطی امن و ایمن برای این تماشاگران ضروری به‌نظر می‌رسد. براساس یافته‌های این پژوهش مهم‌ترین عامل مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران زیرساخت‌های این رشته ورزشی است. زیرساختار، تسهیلات و ساختارهای فیزیکی اولیه جهت انجام عملیات و فرایندهای اجتماعی است و در این پژوهش نیز به ساختارهای فیزیکی مورد نیاز برای برگزاری مسابقات فوتبال اطلاق می‌شود. ورزشگاه‌های فوتبال، زیرساخت‌های اصلی این رشته پرتعداد در ایران به‌شمار می‌رود و رعایت استانداردهای ساخت‌وساز در این ورزشگاه‌ها، جهت بالا بردن ایمنی و امنیت آنها و پیشگیری از وقوع بحران‌های ورزشی حائز اهمیت است (۱۶،۳). برخی محققان وضعیت ساختاری ورزشگاه‌های فوتبال ایران را نامناسب ارزیابی کرده و توصیه کرده‌اند قبل از وقوع حوادث ناگوار، این ورزشگاه‌ها بازسازی شود و ساختارهای امنیتی آنها بهبود یابد (۱۴،۳). به عقیده رحیمی، امیرتاش و خبیری (۱۳۸۱) و نیز خدادادی، یوسفی، رضایی و جمالی (۱۳۹۳) ساختار نامناسب ورزشگاه مهم‌ترین عاملی است که باعث نارضایتی و بروز واکنش‌های رفتاری نامناسب تماشاگران و ایجاد ناامنی می‌شود (۱۴،۱۰). در همین زمینه، تیلور (۱۹۹۱) در بررسی علل بروز حادثه ورزشگاه هیلزبرو^۱ وضعیت ضعیف ورزشگاه فوتبال را مهم‌ترین عامل به‌وجود آمدن آن فاجعه دانست (۳۸). مهم‌ترین علت حادثه ورزشگاه هیسسل^۲ که به مرگ ۳۹ تماشاگر منجر شد، مشکلات مربوط به چینش صندلی‌های ورزشگاه گزارش شده است (۲۹) که مرتبط با ساختار ورزشگاه است. پس از این دو حادثه، صندلی‌دار کردن اجباری همه ورزشگاه‌ها، جدا کردن تماشاگران از یکدیگر از طریق فواصل امنیتی^۳ بین بلوک‌های تماشاگران (۲۹) و نیز جدا کردن جایگاه هواداران دو تیم از یکدیگر (۳۷) از جمله اقدامات پیشگیرانه امنیتی دولت انگلستان جهت پیشگیری از وقوع مجدد حوادث ناگوار شد.

عامل فرعی فناوری با متغیرهایی مانند دوربین‌های مدار بسته، اتاق کنترل، درهای تک‌گذر، سیستم بلیت‌فروشی الکترونیکی و غیره را هم می‌توان در ورزشگاه‌ها موجود پیاده‌سازی کرد و هم در ساخت ورزشگاه‌های

-
1. Hillsborough
 2. Heysel
 3. Buffer zone

جدید مدنظر قرار داد. حال (۲۰۱۰) استفاده از فناوری را یکی از مهم‌ترین عوامل امنیت‌بخشی به ورزشگاه‌های انگلستان می‌داند (۲۸). استفاده از دوربین‌های مداربسته جهت کنترل ورزشگاه و نیز استفاده از سیستم کنترل الکترونیکی بلیت جهت جلوگیری از ازدحام جمعیت از مهم‌ترین اقداماتی است که در حیطه فناوری در ورزشگاه‌های ورزشی استرالیا به کار می‌رود (۲۳). به‌طور کلی، بیشتر تحقیقات انجام‌گرفته در زمینه امنیت ورزشگاه‌های ورزشی و نیز مباحث مربوط به کنترل خشونت و پرخشگری در ورزشگاه‌ها، به استفاده از فناوری دوربین‌های مدار بسته تأکید داشته‌اند (۲۸، ۲۳، ۱۹، ۱۲، ۳). اما به‌نظر می‌رسد استفاده از این فناوری در اغلب ورزشگاه‌های فوتبال ایران چه از نظر تعداد و چه از نظر کیفیت دوربین‌ها وضعیت مطلوبی ندارند و نیازمند بازنگری و تجهیز است.

پس از عامل زیرساختارها، دومین عامل اصلی مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌ها حفاظت فیزیکی است که به اقدامات حفاظتی مختلف جهت محافظت از ورزشگاه‌های فوتبال، ساختمان‌ها و اماکن و نیز تجهیزات آنها در برابر عملیات تخریب و خرابکاری اطلاق می‌شود و متشکل از عامل‌های فرعی کنترل ورودی‌ها، محیط داخلی، محیط پیرامونی و مواد سمی و شیمیایی ورزشگاه است. در مورد کنترل ورودی‌های ورزشگاه، الهی و پورآقایی (۱۳۸۳) ضمن اشاره به اهمیت تفتیش بدنی تماشاگران در بدو ورود به ورزشگاه‌ها، وضعیت آن را در ورزشگاه‌های ایران نامناسب ارزیابی کرده‌اند (۳). در مقابل سادات الحسینی (۱۳۹۳)، در تحقیق خود با بررسی دیدگاه تماشاچیان و مسئولان برگزاری مسابقات فوتبال در خصوص مدیریت امنیت در استادیوم آزادی ایران به این نتیجه رسید که در روز برگزاری مسابقه در این ورزشگاه، کنترل‌های موجود در پارکینگ و اطراف ورزشگاه، و نیز کنترل و بازرسی‌های موجود در ورودی ورزشگاه وضعیت مطلوبی دارند (۱۵). بازرسی تماشاگران هنگام ورود به ورزشگاه به‌منظور ممانعت از ورود هر گونه مواد محترقه و سلاح‌های گرم و سرد و بروز حوادث احتمالی اهمیت دارد (۱۹، ۹). واریسی و تخلیه مرتب سطل‌ها و مخازن بزرگ زباله و عدم استقرار آنها در زیر ساختمان‌ها و سکوها به‌منظور پیشگیری از انگیزه‌های تروریستی، نظارت و کنترل ۲۴ ساعته زمین بازی و جایگاه تماشاگران و نیز جایگاه‌های ویژه توسط دوربین‌های مداربسته از موارد مهم در امنیت محیط داخلی ورزشگاه است. هال (۲۰۰۶) و سی اسلک (۲۰۰۹) علاوه بر موارد مذکور، به استفاده از سگ‌های بمب‌یاب جهت حفاظت داخلی ورزشگاه و امنیت بخشیدن به آن اشاره کرده‌اند (۲۸، ۲۳). در ارتباط با کنترل محیط پیرامونی ورزشگاه نیز محققان (۳۶، ۲۸، ۱۹) ضمن تأکید بر کنترل ۲۴ ساعته محوطه خارجی ورزشگاه، ایجاد کمربند امنیتی در اطراف ورزشگاه‌های فوتبال در روز مسابقه را پیشنهاد کرده‌اند (۲۸، ۱۹).

به عقیده محققان محافظت از اماکن ورزشی در برابر مواد سمی و خطرناک نیز می‌تواند بخشی از برنامه‌های امنیت ورزشگاه‌ها باشد (۲۸، ۲۳، ۱۹) که با نتیجه تحقیق حاضر همخوانی دارد. سی اسلک (۲۰۰۹) علی‌رغم اشاره به اهمیت تجهیزات تشخیص مواد بیولوژیکی، شیمیایی و مواد رادیواکتیویته جهت ارتقای امنیت ورزشگاه‌ها،

استفاده از این راهکارها را در ورزشگاه‌های فوتبال استرالیا به دلیل محدودیت منابع (مثل منابع انسانی و مالی) ضعیف ارزیابی کرده است (۲۳).

براساس نتایج تحلیل سلسله‌مراتبی این تحقیق، سومین عامل اصلی مؤثر بر امنیت ورزشگاه عامل برنامه‌ریزی و مدیریت مسابقه بود که منظور از آن اتخاذ روش‌هایی است که به صورت مستقیم و غیرمستقیم به کنترل بهتر جمعیت حاضر در ورزشگاه و افزایش امنیت کمک می‌کند و اجرای آنها اغلب به عهده مسئولان ورزشگاه‌ها و سازمان‌دهندگان لیگ فوتبال است. این عامل شامل چهار عامل فرعی به نام‌های «مدیریت ریسک و بحران»، «مدیریت ارتباطات و تعاملات»، «کیفیت خدمات روز مسابقه» و نیز «اقدامات فرهنگی» است. برخی محققان بر این باورند که عدم توجه به مدیریت و برنامه‌ریزی در برگزاری مسابقات ورزشی ممکن است به بی‌نظمی تماشاگران و ایجاد ناامنی در ورزشگاه و وقوع بحران منجر شود (۱۷،۱۶،۱۴). رحیمی و همکاران (۱۳۸۱) وضعیت برگزاری مسابقات فوتبال ایران را از نظر مدیریتی نامطلوب ارزیابی کرده و برگزاری دوره‌های توجیهی و آموزشی برای برگزارکنندگان مسابقات فوتبال را توصیه کردند (۱۴). براساس نظر لوبیسکو^۱ (۲۰۱۱) فرایند تأمین امنیت رویدادهای ورزشی با تجزیه و تحلیل ریسک‌های بالقوه تهدیدکننده آنها شروع می‌شود و موفقیت عملیات به نحوه ارزیابی مسئولان و دست‌اندرکاران رویداد از ریسک‌های موجود بستگی دارد (۳۴). هال (۲۰۱۰) گزارش کرده است که مسئولان ورزشگاه‌های فوتبال انگلستان به صورت گسترده فرایند ارزیابی ریسک ورزشگاه را انجام می‌دهند تا بدین طریق ریسک‌ها، تهدیدها و نیز نقاط آسیب‌پذیر ورزشگاه‌ها را شناسایی کنند (۲۸).

به عقیده هال و همکاران (۲۰۱۲) تأمین امنیت رویدادهای ورزشی به همکاری و مشارکت افراد و نهادهای مختلف نیاز دارد و سازمان‌های ورزشی و نهادهای برگزارکننده رویدادهای ورزشی باید بین برنامه‌ریزان و مجریان برنامه‌ها، خط‌مشی‌ها و اقدامات امنیتی رابطه کاری خوبی برقرار کنند (۳۵،۳۰). ایجاد مرکز فرماندهی و تعیین دقیق سلسله‌مراتب فرماندهی (۳۶،۳۰،۲۳،۱۹) در مدیریت ارتباطات باید مدنظر قرار گیرد.

بسیاری از محققان (۲۹،۱۸،۱۳،۳) عقیده دارند که تدارک امکانات رفاهی مطلوب برای تماشاگران تا حد زیادی در جلوگیری از بروز واکنش‌های رفتاری نامناسب تماشاگران مؤثر است. ورزشگاه‌ها با امکانات و خدماتی که به مشتریان خود ارائه می‌دهند جوی را به وجود می‌آورند که زمینه انجام فعالیت‌های هولیکانی کاهش می‌یابد (۲۹). این در حالی است که الهی و پورآقایی (۱۳۸۳) در پژوهش خود وضعیت امکانات و تسهیلات رفاهی ورزشگاه‌های فوتبال ایران را ضعیف ارزیابی کرده‌اند (۳). براساس نظریه ناکامی-پرخاشگری^۲، محدودیت‌ها به عنوان محرک‌هایی برای بروز رفتارهای تهاجمی عمل می‌کنند (۱۸،۱۳)، بنابراین محدودیت در امکانات رفاهی و کیفیت نامطلوب خدمات برای تماشاگران در روز مسابقه انگیزه افراد را برای نشان دادن خشونت و رفتارهای تهاجمی افزایش می‌دهد (۱۸،۱۳). از میان شاخص‌های تسهیلات رفاهی که در منابع علمی مختلف به آنها اشاره شده است،

1. Lubisco
2. Frustration-aggression theory

می‌توان به سیستم حمل‌ونقل مناسب برای تماشاگران (۱۹،۱۸،۱۲)، فروشگاه‌های مواد غذایی در ورزشگاه (۱۹،۱۲)، پارکینگ‌های مناسب و با ظرفیت کافی (۱۹) اشاره کرد. برخورد مناسب پرسنل برگزاری و نیروهای امنیتی با تماشاگران، برنامه‌های سرگرم‌کننده در بین دو نیمه بازی، وضعیت مناسب سرویس‌های بهداشتی و آبخوری‌های ورزشگاه (از نظر تعداد، امکانات، نظافت و بهداشت) و نیز وضعیت مناسب جایگاه‌های تماشاگران از نظر نظافت و بهداشت از جمله متغیرهای مرتبط با کیفیت خدمات در روز مسابقه است و به نظر می‌رسد می‌تواند بر رضایت تماشاگران و جلوگیری از بروز رفتارهای پرخاصگرانه و در نهایت ارتقای امنیت ورزشگاه‌های فوتبال اثرگذار باشند. به عقیده تیلور و توهی^۱ (۲۰۰۶)، روشنایی مناسب و پاکیزگی میادین ورزشی ممکن است بر احساس امنیت تماشاگران و نیز لذت آنها تأثیر داشته باشد که این نتیجه نیز در راستای یافته‌های پژوهش حاضر است (۳۹). رحمتی و محسنی تبریزی (۱۳۸۲) نیز ایجاد برنامه‌های شاد و مفرح قبل از شروع بازی و نیز بین دو نیمه را جهت جلوگیری از رفتارهای خشونت‌آمیز تماشاگران مؤثر می‌دانند (۱۲).

برخی پژوهش‌ها از آموزش تماشاگران یا به عبارت دیگر اقدامات فرهنگی به عنوان راهکاری برای کنترل پدیده خشونت تماشاگران و افزایش امنیت ورزشگاه نام برده‌اند (۱۸،۱۴). رحمتی و محسنی تبریزی (۱۳۸۲) در پژوهش خود در مورد عملکرد تیم‌های باشگاهی ایران که تحت عنوان باشگاه‌های فرهنگی-ورزشی فعالیت می‌کنند، اما در مورد نحوه رفتار تماشاگران و هواداران خود اقدامات آنچنانی انجام نمی‌دهند، انتقاد کرده‌اند (۱۲). این محققان همچنین بر نقش خانواده و مدرسه در آموزش رفتارهای مناسب در محیط‌های ورزشی تأکید دارند (۱۲). در برخی کشورها نیز تماشاگران خاطی ملزم به گذراندن دوره‌های آموزشی آداب حضور در ورزشگاه^۲ هستند تا پس از آن اجازه حضور در ورزشگاه برای آنها داده شود (۳۷). به علاوه، به نظر می‌رسد مشارکت کنون‌های هواداران و نیز لیدرهای تماشاگران تیم‌های ورزشی در خصوص اعلان ملاحظات امنیتی به تماشاگران و هواداران نقش پررنگی در زمینه ارتقای امنیت ورزشگاه‌های فوتبال داشته باشد. در همین زمینه، یوسف (۲۰۱۶) عقیده دارد رفتارهای ناهنجار تماشاگران فوتبال تا زمانی که خود آنها نخواهند دیدگاه و نگرش خود را تغییر دهند، حل نخواهد شد. حاکم شدن روح ورزشکاری در بین تماشاگران فوتبال باعث خواهد شد که عواطف و احساسات خود را کنترل کنند و برد و باخت تیم‌های مورد علاقه خود را بپذیرند (۴۰).

چهارمین عامل اصلی مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران پرسنل و کارکنان است و منظور از آن همه کارکنان (دائمی و موقت) حاضر در ورزشگاه‌های فوتبال جهت برگزاری مسابقات فوتبال است و شامل پرسنل امنیتی (نیروهای نظامی و انتظامی) و غیرامنیتی (کارکنان ورزشگاه و هیأت فوتبال، نیروهای آتش‌نشانی، اورژانس، نیروهای داوطلب و غیره) است. به‌زعم حال (۲۰۱۰) و میل، سانلی، ییلدیریم و دوماک^۳ (۲۰۱۵) کلید محافظت از

-
1. Taylor and Toohey
 2. Proper stadium etiquette
 3. Mil, Sanli, Yildirim, Domac

زیرساختارهایی همچون ورزشگاه‌ها و اماکن ورزشی آموزش مؤثر کارکنان و پرسنل است (۳۵،۲۷). سی اسلک (۲۰۰۹) نیز معتقد است پرسنل امنیتی ماهر و تأییدشده عواملی است که امنیت ورزشگاه را تضمین می‌کند (۲۳). آموزش پرسنل برگزاری و نیز نیروهای امنیتی ورزشگاه در مورد نحوه رفتار با تماشاگران (۲۷)، شیوه‌های بازرسی بدنی و کنترل اعتبارنامه افراد (۲۹،۲۸)، تکنیک‌های مدیریت جمعیت (۳۷،۲۷)، برنامه‌های مدیریت ریسک و روش‌های مقابله با بحران (۲۸) و در نهایت آموزش در مورد نحوه برخورد با تهدیدات بمب‌گذاری و انواع سلاح‌های کشتار جمعی (۲۸) متغیرهایی هستند که توجه به آنها می‌تواند ارتقای امنیت ورزشگاه‌های فوتبال را در پی داشته باشد. نکته دیگری که در مورد پرسنل و کارکنان باید بدان توجه شود، بررسی پیشینه و صدور اعتبارنامه برای ایشان است که با پژوهش‌های هال (۲۰۱۰)، سی اسلک (۲۰۰۹) و پانتر و همکاران (۲۰۰۳) همخوانی دارد (۳۶،۲۹،۲۳). به عقیده هال (۲۰۱۰)، بررسی پیشینه و صدور اعتبارنامه برای کارکنانی که مسئول تأمین امنیت ورزشگاه در روز مسابقه‌اند، از دسترسی افراد ناشناخته به ورزشگاه پیشگیری کرد (۲۹).

به گفته هال، شوارز و سی اسلک^۱ (۲۰۰۹) به دلیل محدودیت بودجه، مدنظر قرار دادن اقدامات امنیتی که اهمیت زیادی دارند، به اولویت‌بندی تلاش‌ها جهت پیاده‌سازی و اجرای این اقدامات می‌انجامد (۳۲). با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر نیز که عامل زیرساختار در اولویت اول عوامل مؤثر بر امنیت ورزشگاه‌ها قرار گرفت، به مسئولان ورزش ایران و به‌خصوص فدراسیون فوتبال و سازمان لیگ فوتبال ایران پیشنهاد می‌شود به‌منظور ارتقای امنیت ورزشگاه‌های فوتبال ایران توجه به زیرساختارهای این رشته ورزشی را در اولویت قرار دهند. با توجه به قدیمی بودن بسیاری از این ورزشگاه‌ها بازسازی آنها ضروری به‌نظر می‌رسد و در بحث بازسازی نیز بهتر است مسائل امنیتی ورزشگاه بیشتر مورد توجه قرار گیرد. در این زمینه بهره‌گیری از نظرهای تخصصی مشاوران امنیتی آگاه و بهینه‌کاو^۲ ورزشگاه‌های پیشرفته دنیا و الگوبرداری از آنها قویاً توصیه می‌شود. پس از بهبود زیرساختارها، تلاش‌ها در جهت حفاظت فیزیکی ورزشگاه در روز مسابقه تمرین خواهد بود. در حال حاضر که زیرساختارها وضعیت مناسبی ندارند، برنامه‌ریزی‌های خوب دست‌اندرکاران در برگزاری مسابقات فوتبال و مدیریت هرچه بهتر آنها در جهت افزایش رضایت‌مندی تماشاگران و جلوگیری از رفتارهای خشونت‌آمیز آنها مهم‌ترین تأثیر را در ارتقای امنیت ورزشگاه‌های فوتبال خواهد داشت.

منابع و مآخذ

۱. اسدی، حسن؛ پورنقی، امین؛ افتخاری، ابراهیم؛ فلاحی، احمد (۱۳۹۳)، مطالعه ابعاد عینی امنیت در گردشگری ورزشی ایران و عملکرد سازمان‌های ورزشی در تأمین و توسعه آن، مدیریت ورزشی، دوره ۷، ش ۱، ص ۱-۱۵.

۲. اصفهانی، نوشین (۱۳۹۰)، امنیت و جایگاه آن در صنعت جهانگردی ورزشی، پژوهش‌های مدیریت ورزشی و علوم حرکتی، سال اول، ش ۲، ص ۶۹-۷۸.
۳. الهی، علیرضا؛ پورآقایی اردکانی، زهرا (۱۳۸۳)، بررسی وضعیت ورزشگاه‌های فوتبال کشور در مقایسه با استانداردهای اروپایی، حرکت، ش ۱۹، ص ۶۳-۷۹.
۴. جان‌بزرگی، ابراهیم؛ الیاسی، محمدحسین؛ حسینیان، شهمت (۱۳۸۹)، نقش پیشگیرانه مدیریت انتظامی در جلوگیری از وقوع رفتارهای تخریبی تماشاگران فوتبال، فصلنامه مطالعات مدیریت انتظامی، سال پنجم، ش ۲، ص ۲۷۱-۲۵۱.
۵. حاج‌بیگی، محمدرضا؛ مسعودی، احمدرضا (۱۳۸۵)، خشونت و پرخاشگری در فوتبال و راه‌کارهای کنترل آن، فصلنامه امنیت، سال پنجم، ش ۱ و ۲، ص ۱۱۶-۷۳.
۶. خبرگزاری فارس، (۱۳۸۶)، حوادث ورزشگاه فولادشهر و مجروح شدن سرباز ناجا، قابل دسترسی در: <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8610180224>
۷. خبرگزاری فارس (۱۳۸۹) چاقوکشی تماشاگران در ورزشگاه تختی آبادان، قابل دسترسی در: <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8908170243>
۸. خبرگزاری نصر، (۱۳۹۰)، خسارات وارادشده به ورزشگاه یادگار امام، قابل دسترسی در: <http://www.nasrnews.ir/show.php?ID=1339>
۹. خبیری، محمد؛ سجادی، سید نصرالله؛ دوستی، مرتضی؛ محمدیان، عسگری (۱۳۸۹)، نظرسنجی از مدیران ورزشگاه‌ها در زمینه مدیریت خطرهای احتمالی ورزشگاه‌های فوتبال ایران، مدیریت ورزشی، ش ۶، ص ۸۳-۶۷.
۱۰. خدادادی، محمدرسول؛ یوسفی، سعید؛ رضایی، سعید؛ جمالی، علی (۱۳۹۳)، بررسی عوامل جامعه‌شناختی پرخاشگری تماشاگران از دیدگاه تماشاگران مسابقات فوتبال شهر تبریز، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ش ۲۳، ص ۱۵۷-۱۴۸.
۱۱. دلاور، علی؛ احمدوند، علی‌محمد؛ رضایی، علی‌محمد (۱۳۸۷)، ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس احساس امنیت تهران (TFSS)، دومانه‌نامه علمی- پژوهشی دانشور رفتار، سال پانزدهم، ش ۲۸، ص ۴۹-۶۲.

۱۲. رحمتی، محمدمهدی؛ محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۸۲)، بررسی عامل‌های جامعه شناختی خشونت و پرخاشگری تماشاگران فوتبال: مطالعه موردی شهر تهران، المپیک، سال یازدهم، ش ۳ و ۴ (پیاپی ۲۴)، ص ۷۷-۹۱.
۱۳. رحمتی، محمدمهدی (۱۳۸۴)، بررسی اعتبار تجربی تئوری ناکامی- پرخاشگری تماشاگران فوتبال شهر تهران، فصلنامه علوم پژوهشی رفاه اجتماعی، سال چهارم، ش ۱۴، ص ۱۹۴-۲۲۰.
۱۴. رحیمی، قاسم؛ امیرتاش، علی‌محمد؛ خبیری، محمد (۱۳۸۱)، بررسی مدیریت ایمنی در ورزشگاه‌های فوتبال کشور از دیدگاه تماشاگران، بازیکنان و مدیران اجرایی، پژوهش در علوم ورزشی، ش چهارم، ص ۳۲-۵۲.
۱۵. سادات الحسینی، مهدی (۱۳۹۳)، مقایسه دیدگاه تماشاچیان و مسئولان برگزاری مسابقات فوتبال به مدیریت امنیت در استادیوم آزادی، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ش ۲۳، ص ۱۶۸-۱۵۹.
۱۶. شاه منصور، عزت‌الله؛ مظفری، سید امیر احمد (۱۳۸۵)، عوامل بروز بحران‌های ورزشی و روش پیشگیری از آنها در زمینه‌های نرم‌افزار و سخت‌افزار، جان افزار و رسانه‌ها، پژوهش در علوم رفتاری، ش دوازدهم، ص ۸۷-۱۰۶.
۱۷. غلامی ترکسلویه، سجاد؛ حیدری‌نژاد، صدیقه (۱۳۹۴)، بررسی دیدگاه هواداران تیم‌های فوتبال اهواز در خصوص عوامل مؤثر بر بروز پرخاشگری، مطالعات مدیریت ورزشی، ش ۲۸، ص ۱۳۴-۱۲۱.
۱۸. محمدکاظمی، رضا؛ شیخ، محمود؛ شهبازی، مهدی؛ راسخ، نازنین (۱۳۸۶)، بررسی علل آشوب تماشاگران فوتبال پس از شهرآورد بزرگ ایران (از دیدگاه تماشاگران)، پژوهش در علوم ورزشی، ش ۱۷، ص ۱۰۱-۱۱۴.
۱۹. نادریان جهرمی، مسعود؛ پورسلطانی، حسین؛ روحانی، الهام (۱۳۹۲)، شناسایی شاخص‌ها و استانداردهای ایمنی سالن‌ها و اماکن ورزشی، مدیریت ورزشی، دوره ۵، ش ۳، ص ۳۶-۲۱.
۲۰. نصری، غدیر (۱۳۸۱)، معنا و ارکان جامعه‌شناسی امنیت، نشریه پژوهش‌های استراتژیک، ش ۲۶، ص ۱۱۲-۱۳۳.
۲۱. وبلاگ آمار و ارقام (۱۳۹۲)، آمار تماشاگران لیگ برتر ایران. قابل دسترسی در: <http://amaroargam.blogfa.com>
۲۲. وثوقی، منصور؛ خسروی نژاد، محسن، (۱۳۸۸)، بررسی عوامل فرهنگی-اجتماعی رفتار هیجانی تماشاگران فوتبال، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، سال سوم، ش اول، ص ۱۲۵-۱۴۹.

23. Cieslak, T. J. (2009). Match day security at Australian sport stadia: a case study of eight venues, *Event Management*, 13, 43–52.
24. Cieslak, T. J., Hall, A. S., & Giardino, L. (2010). Spectators' Perceptions of Perceived Risk and Awareness of Event Safety and Venue Security: A Quasi Experimental Study. *Sport, Entertainment & Venues Tomorrow (SEVT) Conference*, Columbia, SC. Available at: <http://www.hrsm.sc.edu/SEVT/PDFs/2011%20SEVT%20PDFs/Archives%20page/2010%20SEVT%20Conference%20Proceedings.pdf>
25. Cieslak, T. J., Hall, S. A. (2010). Standardization of match day security at Australian football stadia: A Delphi study. *Australian journal of emergency management*, 26, 48-52.
26. Emery, P. (2010). Past, present, future major sport event management practice: the practitioner perspective, *sport management review*, 13, 158-170.
27. Hall, A. S. (2010). Sport event safety and security: the importance of training your people, *Security magazine*. Available at: <http://www.securitymagazine.com/articles/sport-event-safety-and-security-the-importance-of-training-your-people-1>
28. Hall, S. A. (2006). Standards for effective security management of university sport venues, Doctoral dissertation, retrieved from ProQuest Digital dissertations database, UMI number: 3257011, 53-96.
29. Hall, S. A. (2010), An Examination of British Sport Security Strategies, Legislation, and Risk Management Practices, *the sport journal*, 13(2). Available at: http://thesportjournal.org/article/tag/special_edition/page/2/
30. Hall, S. A., Cooper, W. E., Marciani, L. & McGee, J. A. (2012). Security management for sport and special events: an interagency approach to creating safe facilities, *Human kinetics*, 1-41.
31. Hall, S. A., Marciani, L. & Cooper, W. (2008). Introducing a sport event security aware system, North American Society for Sport management Conference (NASSM), Toronto, Ontario, Canada. Available at: <http://www.thesportjournal.org/article/examination-british-sport-security-strategies-legislation-and-risk-management-practices>
32. Hall, S. A., Schwarz, E. & Cieslak, T. J. (2009). Protective security measures for major sport events: proposing a baseline standard for the United States, 17th EASM conference. Available at: <http://easm.net/download/2009/91ef68e60331a0e89639391f843d6667.pdf>
33. Hall, S. A., Ward, R., Cunningham, T. & Marciani, L. (2008). Developing a new curriculum in sport security management, *Journal of homeland security and emergency management*, 5(1). Available at: http://aquila.usm.edu/fac_pubs/1610
34. Lubisco, A. Robyn. (2011). NCAA division I basketball facility managers' perceptions of terrorism, Unpublished PhD dissertation, the University of New Mexico, PP: V & Vi.
35. Mil, H.I., Sanli, S., Yildirim, A. & Domac, S. (2015). Interprofessional education model for sport security professionals in turkey, *European Scientific Journal*, 11(8), 88-104.
36. Pantera, J. M., Accorsi, R., Winter, C., Gobble, R., Griveas, S., Queen, D., Insalaco, J., & Domanoski, B. (2003). Best Practices for game day security at athletic and sport, *the sport journal*, 6(4). Available at: http://thesportjournal.org/article/tag/volume_6_number_3/
37. Swenson, J. S. (2012). Unsportsmanlike Conduct: The Duty Placed on Stadium Owners to Protect Against Fan Violence, *Marquette Sports Law Review*. 23(1), 135-153.

38. Taylor, I. (1991). English football in the 1990s: taking Hillsborough seriously. In J. Williams & S. Wagg (Eds.), *British football and social change*. London: Leicester University Press, 3-25.
39. Taylor, T., & Toohey, K. (2006). Impacts of terrorism-related safety and security measures at a major sport event, *Event management*, 9, 199-209. 35.
40. Yusoff, N.H. (2016). Types of Deviant Behavior among Football Fans in Malaysia, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(1), 59-62.